

VIII. CONCLUZII

Prin cele 520 de morminte descoperite, necropola de la Mihălășeni se numără printre cele mai mari din arealul culturii Sântana de Mureș - Černjachov, cum ar fi acelea de la Bârlad - Valea Seacă, Târgșor, Budești, Dănceni sau Černjachov. Materialul arheologic descoperit, precum și riturile și ritualurile funerare practicate o încadrează, fără discuție, în marele complex cultural amintit din secolul IV d. Chr., așadar într-o epocă în care valuri succesive de migratori s-au pendulat pe întinse regiuni ale Europei, marcând profund harta lor politică și etnică.

Inventarul deosebit de bogat descoperit în morminte, gropi și în strat cuprinde 155 fibule, 69 cataramă, 91 piepteni, 1604 mărgelă, 90 pandantive și amulete, 20 recipiente de sticlă și 1219 recipiente de lut (din care 32 de import romane). La acestea se mai adaugă și alte diverse obiecte, numărul total al pieselor de inventar ajungând la 3521.

Corpusul descoperirilor include datele complete asupra tuturor mormintelor și inventarului acestora, precum și informațiile privind riturile și ritualurile de înmormântare folosite în necropolă, constituind astfel o importantă bază de date pentru cercetările viitoare. La acestea se adaugă 22 gropi legate direct de necropolă, 2 platforme de incinerare și o construcție de cult.

Pentru obiectele de inventar s-au stabilit un mare număr de tipuri și variante tipologice, folosind criteriul funcționalității pentru a face o primă clasificare. Grupele de obiecte au fost clasificate apoi conform criteriilor formale în tipuri, variante și subvariante.

În ceea ce privește cronologia relativă, pe baza combinației seriilor tipologice, mormintele cu un număr mai mare de obiecte de inventar au fost cuprinse într-o diagramă, în care au putut intra 134 de morminte. Nu au putut fi incluse în diagramă majoritatea mormintelor situate în marginea de nord și nord-vest a necropolei, morminte cu orientare generală V-E și fără inventar. Mormintele astfel departajate au putut fi delimitate după mai multe criterii în trei grupe, care reprezintă în mare 3 etape de înmormântări, prima etapă fiind, evident, cea mai veche. Pentru mormintele creștine, în funcție de poziția în cadrul necropolei, s-a încercat datarea lor în faza a IV-a, neexcluzându-se totuși apariția lor încă din faza a II-a.

În ceea ce privește cronologia absolută am încercat să fixez datele de început și de sfârșit ale necropolei în funcție de datarea general acceptată pentru anumite tipuri de obiecte, limita inferioară fiind fixată la sfârșitul sec. III sau mai probabil la începutul sec. IV, iar cea superioară sfârșitul secolului IV sau probabil chiar în prima jumătate a sec. V, într-o etapă care nu poate fi deocamdată fixată cu siguranță deplină, în lipsa unor elemente de datare mai precisă, cum ar fi monedele.

În economia lucrării, capitole importante se ocupă de analiza riturilor și ritualurilor funerare, precum și de prezentarea obiceiurilor de port, întregind imaginea asupra comunității care și-a înmormântat semenii în cadrul necropolei.

Un aspect important discutat îl constituie apartenența etnică a populației din această zonă a culturii Sântana de Mureș - Černjachov. În acest sens este în afară de orice îndoială faptul că necropola de la Mihălășeni a fost utilizată de la început de către un grup germanic stabilit în zonă la sfârșitul secolului III sau mai curând la începutul secolului IV. Materialele arheologice descoperite în cele mai vechi morminte atestă acest lucru. Între acestea sunt de menționat câteva exemplare de oale din pastă grosieră lucrate cu mâna, cu marginea arcuită spre interior, supiere cu umărul ridicat (tip 1), cupele cu picior, pieptenii cu mâner trapezoidal, catarama rectangulară din mormântul 10, cheia de bronz din mormântul 199, cuțitașele de toaletă de bronz și pandantivele prismatice de os; toate au fost folosite frecvent de către comunitățile culturilor Przeworsk și Wielbark.

În cadrul elementelor germanice din necropolă s-ar putea detașa și o componentă vandalică datorită prezenței în faza I a 5 morminte de incinerare, rit practicat de vandali în exclusivitate. Totuși, având în vedere că celelalte 14 morminte din faza I sunt de inhumație, concluzia care se impune este că vandalii se aflau în asociere cu alte elemente etnice germanice, în speță cu goții din cadrul culturii Wielbark, care practicau ambele rituri.

Pe de altă parte săbiile și pumnalele descoperite în mormintele de la Mihălășeni, unele dintre ele rupte în mai multe bucăți, reflectă un obicei specific vandal. Descoperirea lor în mormintele de

inhumație, cum ar fi sabia din mormântul 169, face dovada conservatorismului unor ritualuri, despre care am mai amintit deja; ruperea sau îndoirea pieselor de armament de către vandali era practică cu scopul precis de a putea fi introduse în urnele de incinerare. Prezența în mormântul de inhumație amintit a unei săbii îndoite este semnificativă și prin faptul că acesta datează din faza III, fiind deci unul din cele mai târzii morminte din necropolă.

S-a afirmat deseori că o componentă etnică importantă în cadrul culturii Sântana de Mureș – Černjachov o constituie populația dacică, locală, care în secolele anterioare își dezvoltase la est de Carpați o cultură materială înfloritoare, puternic influențată de lumea romană, populație atestată în numeroasele așezări și necropole cercetate temeinic și cu rezultate remarcabile. Dacă în ceea ce privește cuptoarele de olărie din cadrul culturii Sântana de Mureș se constată corespondențe care merg până la identitate cu cele folosite în cultura dacică (Ioniță 1982, p. 109), nu același lucru se poate spune despre ceramica lucrată la roată din pastă fină cenușie. Amintim aici că din cele 1219 recipiente de lut descoperite în necropola de la Mihălășeni, marea majoritate, respectiv 709 exemplare, era reprezentată de această grupă ceramică, cu numeroasele ei tipuri și variante, ceea ce confirmă continuitatea producției pe plan local a ceramicii lucrate la roată. Motivele ornamentale de pe această ceramică, mai ales cele realizate în tehnica lustrului, își au originea în aceeași arie culturală amintită mai sus.

Nu trebuie uitat însă că în cadrul culturii Sântana de Mureș – Černjachov se cunoaște un larg proces de aculturație. Putem remarca faptul că în cadrul necropolei de la Mihălășeni, spre deosebire de necropolele din Muntenia și în cea de la Bârlad – Valea Seacă în special, lipsesc tipurile ceramice lucrate cu mâna de tradiție dacică, ca și formele de vase lucrate la roată din pastă fină cenușie caracteristice dacilor liberi, fapt explicabil prin densitatea foarte redusă a acestora în nordul Moldovei. Pe de altă parte, faptul că unele din tipurile ceramice lucrate la roată din pastă fină cenușie și chiar din pastă zgrunțuroasă se identifică cu forme ce se regăsesc în mediul cultural germanic, mai ales în cadrul culturii Przeworsk, atestă că, în drumul lor spre sud și sud-est, grupurile germanice au preluat tehnica roții olarului și a producerii ceramicii din pastă fină.

Elementele aparținând componentei sarmatice sunt destul de puține, fiind reprezentate prin unele obiecte descoperite în necropolă (vasul afumătoare din mormântul 146), cât și prin gropile de morminte cu praguri (Ioniță 1979, p. 91). Vasul afumătoare amintit era tipic pentru populațiile sarmatice încă din secolele IV-II î. Chr. (Smirnov 1975, p. 70, 72, Fig. 23,1; 23,9). Penetrația acestora în zona nordică a Moldovei a fost destul de masivă (Șovan, Chirica 1983) încă de la începutul sec. II d. Chr. și prezența acestui vas în necropolă nu trebuie să ne mire. Deși nu a putut fi încadrat cronologic, datorită sărăciei inventarului, situarea mormântului 146 în marginea nord-estică a necropolei, între mormintele aparținând fazei a III-a, permite atribuirea lui probabil fazei finale a necropolei, ceea ce dovedește rezistența îndelungată a acestei forme de vas sarmatice, lucrat cu mâna dintr-o excelentă pastă fină cenușie. Cu toată probabilitatea, acest mormânt aparține unui sarmat; diagnoza antropologică indică un bărbat de vârstă senilă (60-65 ani), care prezintă caractere alpinoide asociate cu elemente mediteranoide, alpinii fiind puși în legătură cu triburile sarmatice (informații Dan Botezatu). Astfel, deși amestecul etnic între diferite populații în contact îndelungat este inevitabil, nu trebuie exclusă întotdeauna și păstrarea identității etnice a unor mici grupe de indivizi în masa majoritară a altor etnii.

Posibilitatea ca acest mormânt să aparțină fazei finale a necropolei este confirmată de numărul mare de morminte cu praguri aparținând fazei a III-a. De asemenea, acest obicei se regăsește și la 4 dintre mormintele fără inventar și orientate vest-est. Astfel, 14 din cele 25 morminte cu praguri au putut fi incluse în cele trei faze de înmormântări (Pl. 387) și anume: 2 morminte (108 și 268) în faza I, 3 morminte (99, 216 și 250) în faza II și 9 morminte (43, 69, 117, 254, 297, 353, 369, 375 și 505) în faza III. Mărirea numărului mormintelor cu praguri în fazele finale ale necropolelor a fost observată și în alte necropole ale culturii Sântana de Mureș - Černjachov (informații Ion Ioniță).

Încercarea de a surprinde componente etnice numai prin analiza riturilor funerare nu poate fi însă întotdeauna concludentă. Se știe că incinerarea a fost practică atât de daci, cât și de populațiile germanice, iar inhumația a fost practică în exclusivitate de către sarmați, dar în mai mică măsură și de populațiile gotice. La dacii liberi inhumația a fost practică numai la copii. La acestea mai trebuie să adăugăm puternica influență a lumii romane în procesul de generalizare a ritului inhumației la populațiile de dincolo de granițele Imperiului.

Structura etnică a populației a constituit unul dintre aspectele disputate în cadrul problemelor ridicate de cultura Sântana de Mureș - Černjachov. Nu este aici locul să trecem în revistă toate opiniile exprimate, bine cunoscute de specialiști, dar amintim că acestea au fost uneori total diferite, reflectând stadiul cercetării la un anumit moment dat și, uneori, subiectivism.

Încă de la începutul secolului trecut, V. V. Chvojko, ca și alți cercetători mai târziu, în special din școala de la Kiev, au atribuit această cultură slavilor. După Conferința de arheologie slavă de la Kiev din 1957 au apărut și alte opinii, care au făcut tot mai mult legătura dintre această cultură și populațiile gotice. De asemenea, s-a afirmat că în componența culturii s-ar regăsi scito-sarmați în nordul Mării Negre, triburi slave în Volhynia și în regiunea Niprului mijlociu, geto-daci în regiunea Nistrului și a Dunării și triburi germanice, care au migrat la sfârșitul secolului II și începutul celui următor din locurile lor de origine (Mitrea, Preda 1966, p.153). Alte păreri au atribuit cultura Sântana de Mureș - Černjachov goților, stabilindu-se sfârșitul acesteia odată cu plecarea lor în anul 375 la sud de Dunăre, în împrejurările provocate de invazia hunică. Mai recent, V. Bierbrauer admite totuși prelungirea unor necropole ale acestei culturi și în faza D1 (circa 370/380–400/410) (Bierbrauer 1994, p. 133). De asemenea, s-a afirmat că în componența culturii s-ar regăsi scito-sarmați în nordul Mării Negre, triburi slave în Volhynia și în regiunea Niprului mijlociu, geto-daci în regiunea Nistrului și a Dunării și triburi germanice, care au migrat la sfârșitul secolului II și începutul celui următor din locurile lor de origine (Mitrea, Preda 1966, p. 153).

Pentru arealul vestic al culturii, opiniile cercetătorilor români au fost, de asemenea, diferit nuanțate. Ultimele lucrări subliniază caracterul eterogen, din punct de vedere etnic, al populației din teritoriul culturii Sântana de Mureș, principalii purtători fiind considerați dacii, goții și sarmații, la care s-ar mai putea adăuga probabil și alte grupe mai mici de populații, aflați cu toții sub puternica influență a civilizației și culturii romane (Ioniță 1982, p. 112). O solidă argumentare, bazată pe analiza complexă atât a materialului arheologic descoperit, cât și a riturilor și a ritualurilor funerare, pledează pentru această opinie (Ioniță 1982, p. 99-113).

Diagnoza antropologică stabilită pentru seria de schelete descoperite la Mihălășeni, cea mai numeroasă până în prezent din aria culturii Sântana de Mureș - Černjachov, (Botezatu, 2001, p. 465-470), împreună cu aceea a seriilor de schelete provenind din alte necropole similare, oferă unele date interesante referitoare la componentele etnice din zona vestică a acestui complex cultural. Astfel, în ceea ce privește frecvența tipurilor antropologice (stabilite pentru Europa de K. von Eickstedt) din necropola de la Mihălășeni (Tabelul 8) se remarcă, în ordinea preponderenței lor, următoarea situație: mediteranoizi, nordoizi, protoeuropoizi, dinarici, alpini și ostici. Într-un singur caz (mormântul 489) apare și un element mongoloid. Caracteristicile biometrice conformativ, morfologice și tipologice arată în primul rând că există foarte puține cazuri de indivizi cu trăsături tipice, din toate punctele de vedere, pentru un singur tip antropologic. Pentru mediteranoizi sunt consemnate 23 de cazuri (scheletele din mormintele 17, 20A, 36, 71, 90, 99, 136, 140, 153, 166, 167, 178, 181, 192, 209, 244, 331, 340, 358, 362, 449, 452 și 511), dintre care numai patru de sex masculin; alți trei indivizi (mormintele 17, 71 și 90) prezintă caracteristici de nuanță pontică. Alte tipuri sunt sporadic reprezentate: tipul nordic prin trei cazuri (mormintele 169, 200 și 361), cel protoeuropoid, de asemenea, prin trei cazuri (mormintele 96, 176 și 195) și cel alpin printr-un singur individ (mormântul 83). Se constată, deci, că, din totalul de 216 înhumați determinați din punct de vedere antropologic, numai 30 de indivizi prezintă toate caracteristicile definitorii pentru același tip antropologic. Celelalte 186 de schelete diagnosticate prezintă un amestec diferit de caracteristici, indicând o mare variabilitate tipologică pentru populația de la Mihălășeni (Tabel 8).

Luând în considerare toate scheletele (implicit cele amintite mai sus), se observă că, din numărul total de 1296 de puncte (câte 6 pentru fiecare schelet), 632 aparțin mediteranoizilor (48,76%), 221 nordoizilor (17,05%), 169 protoeuropoizilor (13,04%), 158 dinaricilor (12,19%), 75 alpinilor (5,78%), 40 est-europoizilor (3,08%) și doar 1 mongoloizilor (0,07%). Aceste date oferă, din punct de vedere antropologic, o sinteză asupra variabilității structurii populației de la Mihălășeni, evidențiind elementele etnice care au contribuit la această structură. Se observă că grupa cea mai numeroasă o formează scheletele cu caractere mediteranoide sau majoritar mediteranoide, care au fost puse în legătură cu populația dacică autohtonă (Miu, Botezatu, Cantemir 1988, p. 8). Urmează grupa cu caractere nordoide, care nu pot fi puse decât în legătură cu populațiile germanice, respectiv cu vandalii și goții veniți din nordul continentului, unde tipul nordic reprezintă, din neolitic și până astăzi, “zona principală de concentrație” (Čeboksarov 1936, apud Cristescu, Klüger și Gramatopol-Roșca 1969, p.

160). În ceea ce privește cea de a treia componentă importantă a tipurilor antropologice, protoeuropeizii, se consideră că aceasta aparține vechiului tip uman de Cromagnon, care s-a perpetuat în Europa până în această vreme, fiind prezentă în zonă și în medii anterioare epocii migrațiilor. Dinaricii și osticii (est-europeizii) au fost puși în legătură cu sarmații, ca și alpinii, de altfel, care, din punct de vedere antropologic, reprezintă un amestec de mongoloizi cu forme brahicranii de dinarici (Dan Botezatu, informații amabile). Pentru elementele mongoloide din structura populației culturii Sântana de Mureș - Černjachov s-a exprimat opinia că ar putea aparține sarmaților, având în vedere frecvența acestora în seriile de schelete sarmate (Cristescu, Klüger, Gramatopol-Roșca 1969, p. 164). Interesantă este și dinamica structurii antropologice în procente și pe faze a seriei de schelete de la Mihălășeni, unde situația surprinsă (Tabel nr. 9) indică doar aproximativ evoluția simbiozei etnice, având în vedere faptul că mormintele din așa zisă faza a IV aparțin aproape fără îndoială fazelor II și mai ales III, iar cele care n-au putut fi incluse în combinația seriilor tipologice au și ele o pondere însemnată în numărul total al mormintelor cu diagnoza antropologică (88 morminte din totalul de 216 înhumați). Oricum, dacă urmărim situația din primele trei faze, se constată o creștere a procentajului caracterelor nordoide în simbioza biologică a populației (faza I: 11,11%; faza II: 14,94%; faza III: 17,98%).

Tabel 8. Structura antropologică a seriei de schelete de la Mihălășeni.

Mormântul	Mediteranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
2	4			2			
4	4	1	1				
7	5				1		
16	3			2	1		
17	6 (p)						
18	4	2					
20A	6						
21	3				2	1	
24				3	3		
25	4		2				
28	5				1		
30	4			2			
31	4	2					
32	2			1	2	1	
36	6						
38		3			3		
40	2				4		
42	4	2					
43	4			2			
46		2			4		
49	4	2					
54	4	2					
55	4	2					
56	4		2				
58	4				2		
61	2			4			
70		2			4		
71	6 (p)						
72	3				3		
74		2	4				
79	4	2					
80	4	2					
81		2	4				
83			6				
84	4		2				
86	2	4					
90	6 (p)						
92	2				4		
96		6					
97	4				2		
99	6						

Mormântul	Mediterraneanoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
105	4	2					
107		2			4		
110	4				2		
114	4				2		
120		2			4		
121	4	2					
122	5	1					
128	3				3		
129		4		2			
130	4	2					
132	5	1					
136	6						
137	4	2					
140	6						
146	2		4				
148	3			3			
150	4				2		
153	6						
156	5				1		
158	3	1				2	
165	2	4					
166	6						
167	6						
168	4		2				
169					6		
176		6					
178	6						
181	6						
186		2			4		
188	4				2		
191	2	4					
192	6						
195		6					
197				2	4		
198	1		5				
200					6		
202	4				2		
206	4				2		
207	4			1	1		
208	4	2					
209	6						
212	5				1		

Mormîntul	Mediteranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
214	4			2			
216	1		5				
221		3			3		
228	2			4			
229	3				3		
230	3	3					
231	2	4					
235		2		4			
237	2	4					
239	5	1					
240	1		2	3			
241	5	1					
242	4			2			
243	4	1				1	
244	6						
245				4	2		
247	4				2		
248	3				2	1	
250		1		2	3		
253	4				2		
254	4	2					
257	4	2					
259	3	1	2				
261				2	2	2	
262		2				4	
263	4			1		1	
268	2		4				
271	3	1		2			
276				2	4		
277	2			4			
278	3				3		
279	4		2				
282		2				4	
286	2				4		
289		2			4		
291	4			2			
296				2	4		
297	4			2			
304	4		2				
305	2				4		
309	4		1	1			
312	3			3			

Mormîntul	Mediteranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
313	2		2	2			
316	1				5		
319	5				1		
320				4		2	
325	4				2		
331	6						
333	3		3				
334	3	1		2			
335	3	1		2			
338	3	3					
340	6						
347		2			3	1	
351	3	2			1		
352	3			3			
353	4				2		
355		1		2	3		
356	5			1			
358	6						
359	2	1	3				
361					6		
362	6						
363	2			3		1	
364	4			2			
365	3	1	2				
367	3			3			
368		1	3		2		
369			3	2	1		
370	4	2					
372	4	2					
373	3			2	1		
374	4			2			
375		3			3		
376	2			4			
380	3			3			
382	4			2			
385	3	1	2				
387	2			4			
388	4				2		
393		2			3	1	
398	3	1			2		
401	3	2				1	
403	4	1		1			

Mormîntul	Mediteranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
405	2			4			
406	3				2	1	
407	3			3			
409	3			2		1	
412	5			1			
413	4	2					
414		3			3		
415	2			3	1		
417	4	1			1		
418	4				2		
421	5				1		
422				3	2	1	
423	3				3		
426	4			1	1		
427	4			2			
428	4	1			1		
429				4	2		
432	2		2		2		
437	3		2		1		
443	4	2					
447	4				2		
448	4	2					
449	6						
450		2			4		
451	2			4			
452	6						
453				3	2	1	
454				3	3		
455	2			1	3		
464	3		3				
465	4				2		
473	1				4	1	
476		1		2		3	
481		3			3		
485		4			2		
486	4					2	
489				1		4	1
492	4				2		
494		4				2	
496	5			1			
497	5			1			
498	2			1	3		

Mormântul	Mediterranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordic	Ostic	Mongoloid
499	5			1			
500	2			2	2		
502	5					1	
506	2				4		
509	4				2		
511	6						
512	4			2			
Total	632	169	75	158	221	40	1
%	48,76	13,04	5,78	12,19	17,05	3,08	0,07

O analiză detaliată asupra diagnozei tipologice pentru scheletele provenind din mormintele fazei I permite constatarea unor fapte care ar trebui să pună în evidență contribuția inițială a diferitelor etnii la dezvoltarea comunității locale de la Mihălășeni.

Astfel, din totalul celor 19 morminte ale diagramei aparținând primei faze numai 5 sunt de incinerare și anume mormintele 1, 15, 19, 44 și 266. Ele aparțin fără nici un dubiu unei populații germanice, poate vandalice, așa după cum bine se cunoaște, ritul practicat în exclusivitate de vandali fiind incinerarea. Dovadă a acestei apartenențe o constituie inventarul: în mormântul 1 s-a descoperit un cuțitaș de toaletă de bronz și o oală din pastă grosieră cu marginea arcuită la interior; în mormântul 15 din fragmentele ceramice din capac s-a reconstituit în întregime o supieră înaltă; în mormântul 19 s-a descoperit un fragment de cupă cu picior din pastă fină cenușie; în mormântul 44 s-au descoperit un cuțitaș de toaletă și un fragment de cupă cu picior; în mormântul 266 un cuțitaș de toaletă de bronz. Toate obiectele menționate mai sus sunt tipice pentru populațiile din cadrul culturii Przeworsk, dar și pentru alte grupuri de populații germanice.

În afara celor cinci morminte amintite mai sus, considerăm că și alte morminte de incinerare din zona fazei de început a necropolei aparțin aceluiași populații, chiar dacă nu au intrat în diagramă datorită sărăciei inventarului. Astfel, în mormântul 5 s-a descoperit un fragment dintr-o cupă cu picior; în mormintele 6, 9, 10, 11 și 13 s-au descoperit o urnă și fragmente ceramice de la oale din pastă grosieră cu marginea arcuită la interior; în mormântul 62 de asemenea un cuțitaș de toaletă de bronz. Tipică este catarama cu verigă rectangulară și spinul fixat pe o axă centrală din mormântul 10, prezentă mai ales în aria culturii Wielbark (Madyda-Legutko 1987, p. 81). Să mai reținem faptul că toate mormintele amintite mai sus, alcătuind nucleul inițial al necropolei, se găsesc grupate, cu excepția mormintelor 62 și 266 (situat la câteva zeci de metri spre est) în marginea sud-vestică a necropolei.

În imediata apropiere s-au găsit și mormintele de inhumație aparținând fazei I, grupate, cu excepția mormântului 385, într-un perimetru restrâns și separat de cel al mormintelor de incinerare, ceea ce face ca argumentul topocronologic să întărească situația surprinsă prin diagrama incidenței seriilor tipologice de obiecte (Pl. 387). Dintre cele 14 morminte de inhumație din faza I, doar la șase morminte a fost posibilă o diagnoză tipologică și anume la mormintele 2 (mediteranoid 4 + dinaric 2), 20 (mediteranoid 6), 40 (mediteranoid 2 + nordoid 4), 231 (mediteranoid 2 + protoeuropoid 4), 268 (mediteranoid 2 + alpin 4) și 385 (mediteranoid 3 + protoeuropoid 1 + alpin 2).

O simplă privire asupra diagnozei ne arată însă faptul că din cele șase morminte de inhumație amintite doar la unul singur se pot deosebi patru caractere nordice (11,11%) pe când la mediteranoizi există un total de 19 caractere (52,77%), la protoeuropoizi 5 caractere (13,88%), la alpini 6 caractere (16,66%) și la dinarici 2 caractere (5,55%). Cu excepția celor 11,11% atribuite unui înhumat germanic, restul procentelor ar putea fi considerate ca aparținând populației locale: 1 mediteranoid 100% și 4 cu caractere amestecate de mediteranoizi și protoeuropoizi aparținând, după antropologi,

populației dacice, cu dinarici și alpini aparținând sarmaților. Or, dacă mormântul 40 îl putem atribui cu certitudine unei înhumate provenind dintr-o familie germanică (atribuire confirmată și de inventarul care cuprinde și un cuțitaș de toaletă), celelalte 5 morminte ar trebui să aparțină conform diagnozei antropologice, populației dacice amestecată cu sarmații.

Tabel nr. 9. Structura antropologică în procente și pe faze a seriei de schelete de la Mihălășeni

Faza	Mediterranoid	Protoeuropoid	Alpin	Dinaric	Nordoid	Ostic	Mongoloid
I	52,77	13,88	16,66	5,55	11,11		
II	59,19	5,74,	5,74	12,06	14,94	2,29	
III	48,68	12,28	5,70	11,40	17,98	3,94	
IV	49,69	12,12	3,63	16,66	16,01	1,81	
Fază nedeterminată	45,83	15,53	6,43	9,65	18,37	3,97	0,18

În sfârșit să luăm în discuție și un ultim grup de morminte din faza I, cele la care nu s-a putut face diagnoza antropologică. Este vorba de mormintele 14, 26, 37, 45, 52, 108, 264 și 328. În mormântul 26 s-au descoperit, pe lângă altele și obiecte tipice pentru populațiile germanice: o cupă cu picior întregă, un fragment dintr-o oală din pastă grosieră cu marginea arcuită la interior și chiar un pieptene cu mâner trapezoidal și alveolare sub baza mică (tip 2), cu evidentă origine în culturile Przeworsk și Wielbark. Și în celelalte morminte amintite mai sus anumite tipuri ceramice sau de fibule își au originea în regiunile nordice și își continuă evoluția în cadrul necropolei până spre finalul acesteia. În această situație, se pare că apartenența etnică a mormintelor de inhumație din prima fază este dificil de stabilit, coroborarea datelor arheologice cu cele antropologice nu duce la clarificarea acestui aspect. Mai mult de atât s-a dovedit că și la populațiile din cadrul culturii Wielbark se regăsesc elemente mediteranoide, puse de cercetători pe seama migrării unor populații germanice spre sud-est și apoi a reîntoarcerii lor în zonele de plecare (Gładykowska-Rzeczycka 1981, p. 181; Roźnowski 1981, p. 191).

În ceea ce privește următoarele două faze ale necropolei, deși se pare că din punct de vedere antropologic majoritatea elementelor sunt mediteranoide, coloratura etnică a populației este greu de descifrat, având în vedere variabilitatea tipologică care rezultă din tabelele prezentate mai sus, procesul de aculturație care deja ajunsese la forme mult mai avansate, precum și contradicția dintre diagnoza antropologică și mare parte a inventarului din necropolă.

Revenind la problemele ridicate de necropola de la Mihălășeni este necesar să insistăm asupra unui aspect important pentru istoria teritoriului est-carpatic, acela al relațiilor cu lumea romană. Aceste relații au antecedente în epocile anterioare și în secolele IV-V nu fac decât să perpetueze o tradiție a schimburilor comerciale în primul rând. Nu este întâmplător faptul că în necropolă au fost descoperite vase de import romane, câni, amfore și amforete, pahare de sticlă, mărgelile, medalioane romane de sticlă și metal.

Influenței provincial-romane i se datorează și pătrunderea la est de Carpați a tehnologiei ceramicii lucrată din pastă zgrunțuroasă, la Mihălășeni descoperindu-se nu mai puțin de 451 de exemplare de castroane și oale executate prin această tehnică. Olăria romană a influențat și ceramica

locală, unele modele de căni și castroane fiind imitate de către meșterii locali. Trebuie remarcat faptul că pătrunderea tehnologiei ceramicii lucrate din pastă zgrunțuroasă se observă încă din etapa I a necropolei în mormintele de înhumatie 14, 20, 108, 264, 266 și 385 și mai puțin în cele de incineratie, în mormintele 6 și 10.

Influența romană este reflectată și în procesul înlocuirii ritului incineratiei cu cel al înhumatiei. Mormântul-cistă arată fără îndoială aceeași influență a riturilor de înmormântare practicate în necropolele romano-bizantine din Imperiu. Elemente noi apar și în ceea ce privește arhitectura din zonă. Astfel este semnificativă construirea lăcașului de cult din necropolă, probabil de către creștinii din comunitatea locală, lăcaș edificat pe o *temelie de piatră*. Descoperirea nu este izolată pentru partea de nord a Moldovei, cunoscute fiind și construcțiile de piatră cu coloane, acoperiș de țigle și cu geamuri de sticlă din Basarabia de nord, într-o zonă în care se construiau cu predilecție bordeie sau locuințe de suprafață ce nu au ca suport temelii de piatră.

În sfârșit, tot influenței romane îi datorează spațiul de la est de Carpați apariția creștinismului, realitățile arheologice de la Mihălășeni probând concludent schimbarea ce se produce începând cu prezența primilor misionari creștini în zonă, probabil la sfârșitul primei jumătăți a secolului IV, dacă nu și mai devreme (Ioniță 1995, p. 261; Ioniță 1997, p. 165).

În acest sens pledează descoperirea în mormântul 123 de la Mihălășeni a unui medalion roman de sticlă cu reprezentarea lui Daniel în groapa cu lei. Cu excepția descoperirilor creștine de la Barboși, datate în secolul III, medalionul de la Mihălășeni și cu cel fragmentar descoperit la Poienești (informații Mircea Babeș) reprezintă, până în prezent, singurele piese paleocreștine și în același timp cele mai vechi din regiunile de la est de Carpați. Orientarea N-S a mormântului, precum și inventarul foarte bogat, cuprinzând printre altele numeroase vase de lut și oase de animale de la ofrande de carne, reprezintă practici funerare ale unei populații care nu adoptase încă religia creștină. Totuși, situarea mormântului 123 într-o zonă cu morminte lipsite de inventar și orientate V-E, așadar înmormântări după rit creștin, arată că la acea dată creștinismul pătrunsese deja la o parte a populației din regiunile de nord ale Moldovei. Situația de la Mihălășeni, în care morminte de rit păgân și acelea de rit creștin coexistă pe același spațiu al necropolei și în care aceeași persoană poartă asupra sa piese cu reprezentări păgâne și creștine, este de natură să dezvăluie conviețuirea vechilor credințe și practici păgâne cu creștinismul incipient, precum și o toleranță foarte largă la vremea respectivă (Șovan 1987, p. 233).

Schimbarea de religie este atestată masiv de prezența în anumite sectoare ale necropolei a mormintelor cu orientarea generală V-E și de regulă fără inventar și ofrande alimentare. Practicarea acestui rit funerar și a ritualurilor legate de acesta este fără îndoială caracteristică noii religii, care pătrunde și dincolo de granițele Imperiului roman. Trecerea la noua religie s-a făcut fie în cadrul unui proces destul de îndelungat, prin acțiunea lentă, dar stăruitoare a misionarilor creștini, așa cum se întâmplă pe teritoriul vechii Dacii, fie prin schimbarea forțată și totală a religiei, așa cum s-a întâmplat în Galia în secolul V, unde, de altfel, până la creștinarea lui Clovis și a triburilor france, efervescența misionară creștină convertise deja o parte a populației galo-romane la noua religie.

Numărul mormintelor considerate creștine de la Mihălășeni este deosebit de mare comparativ cu alte necropole. Trebuie să precizăm că am luat în considerație în primul rând 82 de morminte care au orientarea V-E sau VNV-ESE și anume mormintele: 16, 18, 25, 38, 79, 96, 97, 98, 122, 144, 150, 168, 184, 192, 193, 197, 209, 211, 223, 224, 230, 245, 257, 259, 286, 295, 303, 312, 320, 324, 335, 338, 342, 355, 363, 364, 365, 367, 379, 381, 387, 393, 396, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 411, 412, 413, 415, 423, 425, 426, 428, 429, 431, 438, 441, 442, 443, 444, 446, 452, 459, 461, 466, 467, 471, 475, 476, 479, 480, 482, 483, 487, 490, 495, 502 și 506. Dintre acestea, în mormintele 38, 286, 324, 355 și 428 au fost descoperite oase de animale provenind de la ofrande. De asemenea, în mormântul 320 a fost descoperit un fragment dintr-o oală din pastă fină lucrată la roată, în mormântul 400 un colier de mărgelile de sticlă polifațetate, în mormântul 405 o fibulă și un pahar de sticlă, în mormântul 426 un pahar de sticlă și în mormântul 475 un obiect de bronz a cărei utilizare nu am putut să o determinăm. Remarcăm de asemenea că în mormântul 479 nu a fost descoperit scheletul celui înhumat și în acest caz l-am considerat cenotaf. Orientarea VNV-ESE o are și mormântul 384, dar având un inventar alcătuit din 22 de obiecte, între care și două vase de lut ce presupun ofrande de alimente, nu poate fi inclus între mormintele creștine.

Mormintele de mai sus au o orientare V-E și VNV-ESE, în cazul din urmă cu o deviație foarte mică față de axa V-E. Există însă un grup de 20 de morminte cu orientarea NV-SE (mormintele 276,

278, 299, 362, 370, 372, 382, 388, 432, 437, 440, 448, 453, 457, 458, 462, 498, 503, 507 și 512), dintre care în mormintele 276, 278 și 299 au fost descoperite oase de la ofrande alimentare, precum și o cataramă în mormântul 448. Apreciem că și acest grup de morminte ar putea fi inclus în categoria celor considerate creștine, având în vedere orientarea, chiar dacă deviația de la axa V-E este mai mare. Nu am luat în calcul mormintele orientate pe axa NNV-SSE, care, deși nu au avut inventar, aparțin totuși ritului păgân de înmormântare, cum este firesc să le considerăm și pe cele cu orientarea N-S, fără inventar.

Mormintele cu orientarea generală V-E și cu ofrande alimentare ar putea aparține totuși unor creștini din comunitatea sătească locală. Cu atât mai mult, mormintele în care s-au descoperit piese de podoabă, pahare de sticlă și o oală fragmentară - folosită, evident, pentru depunerea de alimente în mormânt - aparțin aceluiași rit funerar.

Astfel de înmormântări s-au mai practicat și în alte zone ale culturii Sântana de Mureș - Černjachov. În necropola de la Călărași, mormântul 1, orientat V-E, avea un inventar format dintr-o amforă descoperită pe piept, o fibulă și 7 mărgelile (Munteanu, Rădulescu 1992, p. 132, Fig. 4). În necropola de la Boanca - Călărași, un mormânt orientat VSV-ENE avea ca inventar un pahar conic de sticlă și o amforă romană (Munteanu, Rădulescu 1992, p. 127, Fig. 3, M9). Analogii găsim și în necropola de la Argamum, unde, în mormântul 4, orientat V-E și datat în prima jumătate a secolului V, au fost descoperite, în afară de 2 fibule și 1 cerceț, oase provenind de la ofrande alimentare, practică ce a fost considerată drept reminescentă barbară "în atitudinea religioasă a unor indivizi recent creștinați" (Adameșteanu 1980, p. 317). În necropolele culturii Sântana de Mureș - Černjachov asemenea situații sunt totuși destul de rar întâlnite. Motivul ar putea fi creștinarea treptată a unor grupe de persoane din comunitățile respective, care au putut fi convinse să adopte temeinic dogmele și ritualurile de înmormântare impuse de biserica creștină. Reține atenția faptul că în mormintele considerate creștine persistă obiceiul, destul de rar întâlnit însă, al depunerii de vase folosite pentru băut, mai ales lângă partea superioară a corpului, în special la cap.

Merită amintită aici o situație interesantă în necropola germanică descoperită la Vron, în extremitatea vestică a continentului, datată în secolele IV-VII, unde există o delimitare clară în două sectoare, cel de vest cu 110 morminte (9 de incinerare și 101 de înhumare), acestea din urmă fiind orientate aproape exclusiv pe direcția N-S și cel de est, numai cu morminte de înhumare orientate aproape exclusiv V-E (cu excepția a 3 morminte). Sectorul de vest a fost datat între sfârșitul secolului IV și mijlocul secolului V, iar cel de est între secolul V și sfârșitul secolului VII (Seillier 1992). Această situație se explică prin creștinarea rapidă, în masă, a populației, fapt reflectat în necropolă prin schimbarea bruscă a unui rit funerar tradițional. Această schimbare de religie nu a afectat însă și depunerea de inventar funerar în morminte, astfel că în sectorul de est al necropolei de la Vron întâlnim ritualul păgân al depunerii de monede ca "obolul lui Charon". De asemenea, prezența în morminte a fibulelor, cataramelor, paharelor de sticlă, pieptenilor, pensetelor, mărgelilor, topoarelor, vârfurilor de săgeți și a altor obiecte ne atestă un anumit conservatorism, mult mai accentuat decât în cazul culturii Sântana de Mureș - Černjachov, care indică un fenomen al rezistenței îndelungate ale vechilor cutume păgâne în creștinism (Zugravu 1997, p. 45-54).

Menționăm că diferența între modurile de creștinare din cele două zone ale Europei - adică cel treptat în est și cel rapid și poate uneori forțat în vest - se reflectă și în modul de dispunere a mormintelor în necropole. Astfel, dacă la Vron mormintele creștine sunt grupate în zona estică, delimitate foarte clar de cea a grupei de morminte utilizate de către germanicii păgâni, în arealul culturii Sântana de Mureș - Černjachov, deși există în necropole zone de concentrare masivă a mormintelor creștine, acestea se găsesc în număr mai mare sau mai mic și în alte sectoare ale necropolelor, amestecate cu cele de tradiție păgână, cazul cel mai elocvent fiind cel al necropolei de la Mihălășeni. La Lețcani mormintele creștine sunt puține la număr (3) și se află grupate în centrul necropolei (Bloșiu 1975, p. 232, Fig. 2). La Budești, deși o grupare de morminte caracteristice apare concentrată în sectorul estic, există destule morminte creștine amestecate cu cele orientate N-S în alte sectoare. De remarcat este și faptul că la Budești mormintele de incinerare se găseau în jumătatea vestică a necropolei (Rikman 1960, Fig. 20).

Cele peste 100 de morminte, reprezentând aproape o cincime din totalul mormintelor descoperite, dovedesc existența unei comunități creștine destul de numeroasă. Ritul creștin se generalizează în a doua jumătate a secolului IV și acum probabil se resimte necesitatea construirii unui edificiu de cult, utilizat probabil tot în a doua jumătate a secolului IV. Faptul că pe temelia de piatră a

construcției au fost descoperite craniul și alte fragmente osoase, provenind de la un mormânt la care s-a practicat ritualul deshumării, nu poate decât să demonstreze că această construcție fie a fost lăsată în paragină, fie a fost demolată cu destul timp înainte de finalul necropolei, pentru a se construi un nou lăcaș, poate chiar în așezare, mai spațios, pe măsura creșterii necesităților de cult ale unei populații creștine din ce în ce mai numeroasă.

Considerăm că dimensiunile destul de mari ale construcției, cu o suprafață de circa 55 m², indică prezența unui lăcaș de cult folosit de membrii comunității locale, care și-a înhumat morții aici. O construcție asemănătoare a fost descoperită pe teritoriul necropolei de la Masłomecz din Polonia (Kokowski 1991, Pl. 93) și a fost folosită de către membrii păgâni ai comunității. Este posibil ca și la Mihălășeni să se fi întâmplat același lucru, dar noi considerăm că mai convingătoare este ipoteza folosirii acestui lăcaș de cult de către membrii comunității creștine de aici.

În legătură cu existența lăcașurilor de cult de la est de Carpați s-a avansat ideea că n-ar fi exclus ca locuința A1 din așezarea de la Iași - Nicolina (Ioniță 1985, p. 40, 43, Fig. 3b) să fi fost destinată tocmai acestui scop (Teodor 1991, p. 83-84). O asemenea eventualitate este posibilă, având în vedere și alte descoperiri similare de la est de Carpați (Teodor 1991, p. 82) care ar fi putut fi utilizate de către creștini.

De altfel, o organizare incipientă a bisericii creștine în această parte a Europei, cu ritualurile ei specifice, folosite mai întâi în Imperiu, nu putea exclude utilizarea în cult a bisericilor, după modelul celor din sudul Dunării. Evident că ele nu puteau fi decât de mici dimensiuni și construite din lemn sau chirpici. Acest fapt este confirmat și de informații antice scrise, care vorbesc despre practicarea cultului creștin chiar și în corturi. Fericitul Ieronimus spune că “armata roșcată și blondă a geților înconjoară corturile bisericilor” (Hieronymus, *Epistole*, CVII, 2 (XXII, 679, col. 870). Este posibil ca termenul “cort” să însemne totuși o extrapolare uzitată frecvent pentru lăcașurile de cult în termenii bisericesti folosiți de clericii vremii (Stoian 1994, p. 68).

Izvoarele scrise consemnează în secolul IV d. Chr. o realitate istorică de netăgăduit în ceea ce privește spiritualitatea creștină pe teritoriul fostei Dacii (Coman 1979). Pentru spațiul est-carpatic răspândirea credinței creștine a fost facilitată și de faptul că după anul 332, în urma înfrângerii goților de către Constantin cel Mare, se încheie un tratat de pace stipulând că, în calitate de foederati, aveau și obligația de a asigura - printre alte condiții - și libertate pentru creștini (Păcurariu 1991, p. 107). Așa cum arăta Radu Vulpe, “ordinea asigurată de goți pe acest teritoriu, timp de peste un secol, a fost prielnică și unei sporiri a activității comerciale cu lumea romană din sud” (Vulpe 1957, p. 325) și a permis și penetrarea misionarilor creștini, care au răspândit noua religie pe spații largi. Izvoarele scrise vorbesc despre existența în zona râului Buzău (Musaeos) a unor biserici în “sate” și “orașe”, unde slujeau preoți cum ar fi Sansala și Guththicos.

Este bine cunoscută și activitatea episcopului got Ulfila, care a tradus și Biblia în limba gotă. Istoricul Filostorgiu scria că Ulfila a fost hirotonisit episcop pentru “toți creștinii din țara getică” (Păcurariu 1991, p. 107). De aceea nu este de mirare că misionarii creștini au pătruns până departe în nord, întemeind comunități creștine numeroase, precum cea de la Mihălășeni și care au utilizat în practicarea cultului un lăcaș special construit pentru aceasta.

Încă din prima jumătate a secolului III, clarificarea dogmelor (prin contribuția primilor “părinți” ai bisericii, Tertullianus, Cyprianus, Hypolitus, Clemens și Origenes) și precizarea ritualului religios au pretins un loc stabil pentru desfășurarea cultului (Curinschi-Vorona 1966, p. 160). Istoria arhitecturii consemnează că încă din jurul anului 200 adunările comunității și exercitarea cultului aveau loc în locuințele unor credincioși, care erau denumite “domus ecclesiae”, la Quirbize (în Siria de Nord) un asemenea lăcaș fiind adăpostit într-o casă rurală. Acest tip de locuință adaptat cultului a fost folosit în Imperiu până către anul 400 paralel cu apariția unei arhitecturi eclesiastice monumentale (Curinschi-Vorona 1966, p. 161) și el amintește de spațioasa locuință de la Iași - Nicolina, care ar fi putut îndeplini același rol.

Oricum, construcția descoperită în necropola de la Mihălășeni amintește de locul ocupat în ritualul creștin de cultul morților ce a determinat încă din vremea lui Constantin cel Mare edificarea unor săli destinate slujbelor comemorative și banchetelor funerare. Este cunoscut faptul că în “cadrul unor preocupări minime pentru aspectul plastic, aceste săli aveau forme *dreptunghiulare* în plan, fiind atestate și în diferite provincii europene ale Imperiului roman” (Curinschi-Vorona 1966, p. 171-172).

Orientarea pe axa nord-est-sud-vest a acestui lăcaș este explicabilă prin legătura genetică a creștinismului din această zonă cu cea din provinciile orientale ale Imperiului. La Troesmis și Callatis

au fost descoperite bazilici de tip sirian, care aveau orientarea altarului spre sud, datate, ca și majoritatea edificiilor de cult din Scythia Minor, în a doua jumătate a secolului IV (Curinschi-Vorona 1966, p. 183-184).

Concluzionând, peste realitatea polimorfismului antropologic de la Mihălășeni nu se poate trece, chiar dacă procentele de participare ale diferitelor etnii la geneza structurii biologice a populației existente aici în finalul necropolei sunt modificabile. Surprinzătoare pare a fi la prima vedere prezența sarmată în cadrul acestui polimorfism antropologic. Totuși, nu trebuie uitate numeroasele descoperiri de factură sarmatică în zonă (Șovan, Chirica 1983, p. 79-88) și în general la est de Carpați, începând încă din secolul II d. Chr., o istorie comună de circa trei secole a populațiilor dacice și sarmatice favorizând evident amestecurile etnice, până la urmă sarmații integrându-se în cultura Sântana de Mureș - Černjachov.

Elementele relevate de descoperirile din necropola de la Mihălășeni, alături de celelalte din arealul culturii, sunt de natură să precizeze o serie de realități istorice și etnice care pun într-o nouă lumină situația teritoriilor est-carpătice din secolele IV-V. Stăpânirea gotică a favorizat prin unitatea ei politico-militară o dezvoltare fără precedent în zonă și o creștere numerică a populației, evidențiată de numeroasele descoperiri de așezări și necropole. Impactul hunic și plecarea în masă a goșilor la sud de Dunăre nu a oprit procesul evolutiv firesc al comunităților locale, care, în mare parte, mai ales spre sfârșitul secolului IV și începutul celui următor, adoptă o nouă religie - creștinismul.